

УДК 37.037

ТРАДИЦІЇ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Алі Шкофа Касім

У статті розглядається проблема визначення джерельної бази дослідження. Автор виявляє теоретичні і емпіричні джерела вивчення традицій сімейних традицій в Україні, надає характеристику кожній групі. До традиційних джерел відносить твори великих педагогів минулого, до емпіричних – казки, легенди, прислів'я, народні пісні і т.і.

Ключові слова: джерельна база дослідження, теоретичні джерела, емпіричні джерела вивчення традицій сімейного виховання в Україні.

Питання про можливості використання традицій сімейного виховання в Україні у процесі педагогічного впливу на молодь залишаються ще недостатньо вивченими. Одна з головних проблем стосується визначення тих теоретико-педагогічних, етнографічних і культурологічних джерел, що дозволяють визначитися зі змістом, принципами і способами сімейного впливу, що традиційно були і залишаються актуальними для родинної педагогічної практики.

Можна виділити кілька напрямів наукового пошуку, у межах яких вченим вдалося отримати конкретні результати. Зокрема, психолого-педагогічні проблеми морального виховання в родині вивчали І. Бех, Л. Бойко, Л. Драчук, В. Кравець, І. Кошлань, Г. Наумчук, Л. Синютка, Т. Троїцький. Основи родинного виховання досліджували Т. Алексеєнко, В. Іова, Л. Красномоєць, Л. Повалій, В. Постовий. Формуванню сімейних взаємин і педагогічної культури батьків присвятили свої праці О. Зверєва, О. Калюжна, Л. Києнко-Романюк, І. Савченко, І. Трубавіна, Т. Ушеніна.

Важливим завданням у вирішенні питань, пов'язаних з визначенням традицій сімейного виховання в Україні є встановлення джерельної бази дослідження. Вирішенню цієї проблеми і присвячена стаття.

З огляду на поставлене завдання, особливу значущість набувають твори та ідеї видатного ученого-педагога К. Ушинського. У своїх творах він висунув головні принципи громадського виховання: народність, християнська спрямованість і науковість. Принцип народності був висунутий і обґрунтований К. Ушинським в його статті: „О народності в громадському вихованні”. В цьому творі педагог зазначає: „Зробившись одним з елементів державного і народного життя, громадське виховання пішло у кожного народу своїм особливим шляхом, і в даний час кожен європейський народ має свою особливу характеристичну систему виховання. Зовнішня схожість, про яку ми говорили, недовго може вводити в оману уважного спостерігача, і він скоро переконається, що в кожній країні під загальною назвою громадського виховання і безліччю загальних педагогічних форм криється особливе характеристичне поняття, створене характером і історією народу”. За думкою К. Ушинського, німець, англієць, француз, американець вимагають від виховання не одного і того ж, і під ім'ям виховання полягають у кожного народу різні поняття. Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характеру, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком, і з'ясування його становить найголовніше завдання кожної народної літератури. Отже, принцип народності – є стрижнем педагогічних поглядів К. Ушинського [1].

Для нашого дослідження особливе значення має позиція науковця щодо джерел народної педагогіки. Так, у статті К. Ушинський стверджує, що будь-який народ у своїй літературі, починаючи з пісні, прислів'я, казки і закінчуючи драмою і романом, виказує свої переконання в тому, якою має бути людина за його поняттям. Він прикрашає цю ідеальну людину всіма кращими якостями душі своєї, і якщо народний ідеал людини не завжди згідний до правил суворої християнської моралі, то це лише тому, що сама християнська мораль не цілком ще укорінилася в тому або іншому народі; але який би не був цей ідеал, він завжди виражає собою міру самосвідомості народу, його погляд на вади і чесноти, виражає народну совість. Як впливовий чинник на процес виховання людини К. Ушинський називає релігію, природу, родину, перекази, поезію, закони, промисловість, літературу – усе, з чого складається історичне життя народу, що становить його дійсну школу, перед силою якої сила навчальних закладів, особливо

побудованих на штучних основах, цілком нікчемна. „Неможливо так ізолювати виховання, щоб те життя, що оточує його з усіх боків, не мало на нього впливу” – стверджує К. Ушинський [1].

При цьому вчений робить наголос на тому великому впливі, який має на розвиток і виховання дитини сім'я. Він зазначає, що саме життя дитини в сім'ї, де її душа, що тільки починає розкриватися, отримує перші і найсильніші враження, розвиває далі природжені задатки характеру. „Кожен знає, як сильно діє на характер дитини приклад і вплив батьків, тим більше що цей приклад і вплив знаходять вже підготовлений для себе ґрунт” – наголошує видатний педагог. У родині природа готує в організмі дітей можливість повторення і подальшого розвитку характеру батьків. Організм нових поколінь в народі носить в собі можливість збереження і подальшого розвитку історичного характеру народу. Але, крім того, лише народне виховання є живим органом в історичному процесі народного розвитку [Там само].

Другою засадою суспільного виховання К. Ушинський визначає *християнство*. Його позиція полягає у тому, що є лише один ідеал досконалості, перед якою уклоняються всі народності, – це ідеал *християнства*. Все, чим людина як така може і має бути, виражено цілком в Божественному ученні, і вихованню залишається лише укорінити вічні істини християнства. Християнство дає життя і указує вищу мету вихованню, воно ж і повинно служити для виховання кожного християнського народу *джерелом* світла і істини. Це негасимий світоч, що йде вічно, як вогняний стовп в пустелі, попереду людини і народів, за ним повинно прагнути йти дійсне виховання, що йде разом з народністю. Усіляке європейське громадське виховання, якщо хоче бути народним, то перш за все має бути християнським, тому що християнство, безперечно, є одним з найголовніших елементів освіти у нових народів [Там само].

Щодо третьої основи суспільного виховання, то нею К. Ушинський вважав *науку*. Він зазначав: „Третя основа є наука. Розвиток свідомості, без сумніву, – одна з найголовніших цілей виховання, і істини науки є знаряддям для цього розвитку”. Але дієвість громадського виховання криється у його значущості для усіх і кожного у цьому суспільстві: „Громадське виховання лише тоді виявляється дійсно дієвим, коли його питання стають громадськими питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного” [Там само].

У зв'язку з вищезазначеним ми можемо стверджувати, що саме родина – це той осередок у громадському житті, завдяки якому реалізуються і вищезначені основи громадського виховання. Отже, аналіз творів К. Ушинського, його педагогічної спадщини вказує на те, що традиції сімейного виховання, що віддзеркалюють досвід народної педагогіки і розкривають головну ознаку суспільного виховання – народність, джерелом свого вивчення мають казки, приказки, прислів'я, легенди, байки тощо. А також наукові та літературні твори, у яких віддзеркалюються мета, завдання, методи, форми, засоби і результати громадського виховання певного народу у певні історичні часи. Ми будемо вивчати традиції сімейного виховання в Україні за джерелами і напрямками, на які вказував ще К. Ушинський.

М. Костомаров – український і російський історик, етнограф, письменник, один з засновників „Братства св. Кирила та Мефодія”, талановитий учитель, видатний дослідник і викладач, професор Київського, а потім Петербурзького університетів, – досліджував усну народну творчість, а особливо українські пісні і ставився до них як до історичного джерела, у якому віддзеркалена психологія народу. М. Костомаров у творі „Думки южноруса” стверджує: „Хто любить свій народ — хай любить його не по дон-кіхотські, не уявою, а серцем і справою, – хай любить не уявне поняття про народ, а народ насправді, у відчутності; хай любить живих людей, що належать до народу, і шукає того, що їм корисно і потрібне. ... Народ південноросійський здатний з любов'ю приймати освіту, якщо вона йому даватиметься в православно-християнському дусі. Православне християнство було протягом багатьох століть основою його етичної сили; за православ'я страждали його предки; православ'я злилося з його істотою; та і саме православ'я південноросійського народу набагато духовніше, життєво, внутрішньо сильніше, ніж деякі вважають...” [2].

Так, М. Костомаров вважав одним з найважливіших джерел знань про минуле народу його народну творчість, пісні, казки, обряди, традиції тощо. Ним було написано твір „Сімейний побут у творах південноруської народної пісенної творчості”, в якому він досліджує саме ритуали, обряди і традиції населення України („Малоросії”). Отже, і ми у своєму дослідженні будемо спиратися на ці джерела інформації про традиції сімейного виховання в Україні.

В. Антонович стверджував, що народний характер складається з якостей природжених і вжитих культурою. В характері кожного народу

є якості, як бажані, так і не бажані, як позитивні, так і негативні. Ніяка культура не в силі знищити природжених якостей, але ж мета всякої культури повинна бути в тім, що культура матиме вплив на характер народу, що дасть спроможність розвинути бажаним, позитивним якостям і одведе відповідне місце для якостей небажаних, негативних. З тих психічних якостей русина, які здаються авторові ідеальними, позитивного характеру – це етичний критерій. Етика – річ вселюдська, тільки етика у різних народів складається неоднаково, нарізно. В основі етики в усіх народів покладено невиводне шукання того, як то по правді, як не по правді, що таке правда, а що кривда. Українець-русин вважає за етичне все те, що *справедливо*. ...Етика в суспільнім житті – це одна з найголовніших основ людського життя, поведження і добробуту [3, с. 196–210].

Науковець підкреслював, що більш ясніше об'являється характер народу в тих політичних ідеалах, які він при відповідних обставинах намагається реалізувати, виконати. Русини мають свій ідеал – це правда, правдивість, громадська рівноправність. Такий ідеал вбачається в стародавнім вічі, в козацькій раді, в Запоріжжі, де члени мали повну волю і рівноправність – всі були однакові й рівні. Так це проявляється і на відносинах до віри. У русина віра живе чуттям інтимним. Він мало звертає уваги на обрядовість. Релігійне чуття його видається великим теплом і щирістю. До сього ще характерним з'являється поважання віри другого: не чіпай мого і я не займу твого [Там само, 196–210].

Для нашого дослідження дуже цікавою і корисною є позиція науковців щодо ролі літературних творів як витоків для вивчення певних історичних епох, для вивчення життя і побуту українського народу, для пізнання його звичаїв, традицій, обрядів і взагалі національного характеру. Наприклад, у В. Б. Антоновича є навіть стаття: „Твори Шевченка, зміст яких складає історичні події”, в якій він зазначає, що Т. Шевченко добре передає дух і характер конкретної історичної епохи, інтерпретуючи її як поет [Там само, с. 196–210]. Отже і ми у своєму дослідженні будемо спиратися на літературні твори видатних українських письменників (Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Короленко, М. Старицького, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка та ін.), щоб через їх сприйняття і трансляцію визначити традиції сімейного виховання в Україні. При цьому зміст цих творів ми зведемо вже до *емпіричних* джерел нашого дослідження. Слід відмітити, що окрім великих літературних форм цих письменників, більшість з творів, які ми

будемо досліджувати, є віддзеркаленням саме народної творчості. Так, наприклад, твори М. Коцюбинського, які він писав для маленьких дітей і в яких відтворювались народні казки („Про двох цапків”, „Дві козочки”, „Десять робітників”, „Івасик та Тарасик”, „Нюрнберзьке яйце”, та ін.), твори Лесі Українки („Давня казка”, „Казка про ОХА-чародія”, „Лелія”) і таке подібне. Ми будемо використовувати і ті, й ті види літературних творів як пам’ятки і свідоцтва щодо тих звичаїв і традицій, смислів і цінностей родинного життя і поводження, які відповідні до певних історичних епох.

Зважаючи на те, що скарб релігійних, моральних норм, звичаїв, традицій життя та виховання народу віддзеркалюється і фіксується у народному фольклорі, що прийоми і засоби виховання, незафіксовані у письмових літературних джерелах, можуть бути певною мірою зрозумілими через дослідження усної народної творчості, ми вважаємо за джерело вивчення традицій сімейного виховання народні прислів’я, приказки, легенди, загадки, в яких наявні моральні норми, притаманні життю людей у родині; в яких йдеться про взаємозв’язок духовного життя українського народу від покоління до покоління. Про значення вивчення фольклору як джерела дослідження традицій сімейного виховання стверджує у своїй книзі М. Стельмахович. Як аргумент він наводить той факт, що у книзі К. Ушинського „Рідне слово” від 50% до 75% загальної кількості матеріалу – це фольклор (366 прислів’їв і приказок, 62 загадки, 51 байка, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок) [4, с. 16].

Фольклор сприяє засвоєнню основних законів існування будь-якого народу як етносу, формує уявлення про побут, звичаї, зміст, методи виховання та навчання людини. Вивчення фольклору дозволяє дійти висновку, що в усній народній творчості підкреслюється взаємодія виховання та навчання у тісному зв’язку зі стимулюванням та програмуванням індивіда до належних дій та поведінки. У книзі сучасних українських дослідників Т. Гаміної та О. Гончара фольклорні твори, а саме: приказки, легенди, прислів’я, казки, ігри, пісні тощо визначаються як *засоби* народної педагогіки [5, с. 21]. Таким чином, наше ставлення до творів усної народної творчості, до пам’яток фольклору є двостороннім. З одного боку, це є джерела інформації для нашого дослідження про глибинні смисли і натяки, що віддзеркалюють традиційні морально-етичні спрямування народної педагогіки, з іншого

– ми вбачаємо в них дієві засоби народного впливу на малечу у родинному середовищі.

Ще одним *емпіричним* джерелом для усвідомлення духовних традицій і виховних пріоритетів українського народу та глибшого вивчення його педагогічних принципів ми вважаємо пам'ятки, що свідчать про релігійні, духовні традиції українського народу. У педагогічному значенні вони втілюють притаманні етносу моральні риси, серед яких найбільш важливими є, на наш погляд, духовність, гуманність, спорідненість з Богом, відчуття єдності у вірі, відданість своєму народові та вірі, відповідальність, сміливість і відвага у захисті народних святинь, працьовитість, чесність і мужність, справедливість і дружба.

Таким чином, теоретичні та емпіричні джерела дослідження традицій сімейного виховання в Україні ми означили таким чином: 1) наукова педагогічна спадщина В. Антоновича, М. Костомарова, К. Ушинського та інших учених, що становить історичне джерело і теоретичну основу пошуків щодо досліджуваних ними традиційних принципів і смислів виховання дітей в українській родині; 2) літературні твори видатних українських письменників, які дають змогу визначити історичний характер традицій сімейного виховання, але за моральним смислом і етичним спрямуванням віддзеркалюють головні, позачасові (сакральні) духовні цінності українського народу, які слід передавати молоді з покоління до покоління; 3) фольклорні твори та твори народної творчості (казки, пісні, прислів'я, приказки, легенди, та ін.), які дають змогу визначити головні виховні і культурологічні смисли взаємодії членів родини (батьків і дітей, старших і молодших, братів і сестер та ін.), які віддзеркалюються у творах народної мудрості. Саме аналіз вищезначених теоретичних і емпіричних джерел надасть можливість розкрити змістовно-ціннісну і процесуальну складові категорії „традиції сімейного виховання в Україні”.

Література

1. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании // Точка доступу: http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_narodn_vospit.html
2. http://az.lib.ru/u/ushinskij_k_d/text_0050.shtml
3. Костомаров М.І. Думки южноруса // Точка доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/kost_myslijuzhnorusa.htm
4. Антонович В.Б. Твори /Володимир Боніфатійович Антонович. – 1932. – Т. 1. – С. 196-210.

5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
6. Гаміна Т.С., Гончар О.Ю. Педагогіка сімейного виховання : Навчальний посібник / Тетяна Сергіївна Гаміна, Олександр Юрійович Гончар. Педагогіка сімейного виховання – Луганськ : Альма-матер, 2012. – 523 с.

ТРАДИЦИИ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНЕ: ХАРАКТЕРИСТИКА ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКОЙ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Али Шкофа Касим

В статье рассматривается проблема определения источниковедческой базы исследования. Автор выделяет теоретические и эмпирические источники изучения традиций семейного воспитания в Украине, дает характеристику каждой группе. К теоретическим относит произведения великих педагогов прошлого, к эмпирическим – народные сказки, легенды, пословицы, поговорки, песни и т.д.

Ключевые слова: источниковедческая база исследования, теоретические источники, эмпирические источники изучения традиций семейного воспитания в Украине.

TRADITIONS OF DOMESTIC EDUCATION IN UKRAINE: DESCRIPTION OF HISTORICAL SOURCES

Ali Shkofa Kasim

The problem of historical sources of research determination is examined in the article. The author defines two groups of sources: theoretical and empirical sources of investigation of traditions of domestic education in Ukraine. The author gives description of each group. Theoretical sources of research include the works of the great teachers of the past; empiric sources include fairy-tales, sayings, legends, proverbs, folk songs etc.

Keywords: historical sources, theoretical sources, empirical sources.

Алі Шкофа Касім – аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна)

Ali Shkofa Kasim – Aspirant of the Chair of Pedagogics of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Luhans'k, Ukraine)

Рецензент – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка О.В. Борисова

Reviewer – Doctor of Historical Sciences, Professor of the Chair of History of Luhans'k Taras Shevchenko National University O.V. Borysova.